

Περίθαλψη ασθενών στο Βυζάντιο

Αφέντρα Γ. Μουτζάλη
Αρχαιολόγος

Η βυζαντινή ιατρική στηρίχθηκε στην αρχαία ελληνική και ελληνορωμαϊκή παράδοση. Μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου από τους Άραβες, το κέντρο βάρους της ιατρικής σκέψης και παιδείας μετατοπίστηκε από την Αλεξάνδρεια προς την Κωνσταντινούπολη. Άνδρες και γυναίκες στο Βυζάντιο είχαν τη δυνατότητα να ασκήσουν το ιατρικό επάγγελμα. Η νομοθεσία της εποχής ορίζει περιπτώσεις ποινικής ευθύνης των ιατρών χωρίς να κάνει διάκριση φύλου.

Οι γυναίκες επαγγελματίες ιατροί, μαίες και ιατρομαίες ασχολούνταν συνήθως με τη γυναικολογία και τη μαιευτική. Ιατροί, όπως ο Ορειβάσιος από την Πέργαμο, φίλος και προσωπικός γιατρός του Φλάβιου Κλαύδιου Ιουλιανού, του λεγόμενου «Αποστάτη», ο Αέτιος από την Άμιδα της Μεσοποταμίας και ο Παύλος από την Αίγινα ανέπτυξαν θεραπευτικές μεθόδους και συνέγραψαν συγγράμματα που επηρέασαν σημαντικά την άσκηση της ιατρικής. Ο Ορειβάσιος σπούδασε ιατρική στην Αλεξάνδρεια και έγραψε τα έργα: *Ιατρικά συναγωγαί* και *Ευπόριστα*. Το δεύτερο είναι μια πραγματεία σχετικά με τα ευκόλως παρασκευαζόμενα φάρμακα. Ο Ορειβάσιος προειδοποίησε τους συγχρόνους του για την αγυρτεία και για τα διαδεδομένα μαγικά θεραπευτικά μέσα. Ο Αέτιος ο Αμιδηνός φοίτησε –όπως και ο Ορειβάσιος– στην ιατρική σχολή της Αλεξάνδρειας. Στα τελευταία χρόνια της ζωής του έζησε στην αυτοκρατορική αυλή του

Ιουστινιανού Α΄. Έγραψε 16 ιατρικά συγγράμματα, από τα οποία το βιβλίο του για την οφθαλμολογία θεωρείται ως το καλύτερο έργο του είδους που διασώθηκε από την Αρχαιότητα. Ο Αλέξανδρος από τις Τράλλεις της Λυδίας ήταν γιος του ιατρού Στεφάνου. Ο αδελφός του ο Ανθέμιος ήταν ένας από τους αρχιτέκτονες του ναού της Αγίας Σοφίας. Ο Αλέξανδρος ο Τραλλιανός πραγματοποίησε ένα μεγάλο μορφωτικό ταξίδι στην Ιταλία, τη Γαλατία, την Ισπανία και τη Βόρεια Αφρική. Εγκαταστάθηκε στη Ρώμη, όπου και πέθανε το έτος 605 μ.Χ. Ο Παύλος Αιγινήτης έζησε το πρώτο μισό του 7ου αιώνα και εκτιμήθηκε πολύ από τους άραβες γιατρούς. Ο Θεόφιλος, γιατρός του 7ου αιώνα, πίστευε ότι η διάγνωση βρίσκεται στα ούρα, γι' αυτό και στο έργο του *Σύνταγμα περί ούρων* σχολίασε λεπτομερώς τις ιδιότητές τους. Οι δεισιδαιμονίες δεν έλειπαν από τον χριστιανικό βυζαντινό κόσμο. Οι άγιοι προστάτευαν τους πιστούς από τους δαίμο-

1. Στο εσωτερικό μιας βυζαντινής κλινικής, ο ιατρός εξετάζει ούρα. Μπροστά του ένας ασθενής με πρόβλημα στο πόδι και μια ολοφυρόμενη γυναίκα που κρατάει ένα άρρωστο παιδί στην αγκαλιά της. Ανάμεσα στους ασθενείς δύο βοηθοί του ιατρού. Πίσω τους ένας υπηρέτης ετοιμάζει φάρμακα στο γουδί του. Λεπτομέρεια μικρογραφίας από το *Ανθοπύριον* του Νικολάου Μυρεψού, 1339. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

2. Οι άγιοι Ανάργυροι δέχονται από τον Θεό τη χάρη να θεραπεύουν. Εικονογραφημένο χειρόγραφο (κώδ. 587μ, φ. 159β), 11ος αι. Άγιον Όρος, Μονή Διονυσίου.

νες, τη βασκανία, τη μαγεία και τις διάφορες ασθένειες. Πολλές περιπτώσεις θεραπειών μαρτυρούνται στα αγιολογικά κείμενα και αποδίδονται στην «ευλογία» κάποιου ιαματικού αγίου. Η βαθμιαία εξέλιξη και βελτίωση των βυζαντινών νοσοκομείων συνδέεται άμεσα με την πρόοδο της ιατρικής επιστήμης.

Στα κείμενα του τέλους του 4ου αιώνα εμφανίζονται πληροφορίες για τα ειδικά μέτρα που έπαιρναν τα ιδρύματα της Εκκλησίας για τους ασθενείς. Σε μια επιστολή του προς τον κυβερνήτη της περιοχής του, ο Μέγας Βασίλειος, επίσκοπος Καισαρείας τότε, αναφέρει ότι για τις ανάγκες των φτωχών ασθενών που περιέθαλπε στη Βασιλειάδα είχε προσλάβει νοσοκόμους και ιατρούς. Στα τέλη του 4ου αιώνα ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος ίδρυσε παρόμοιους ξενώνες στην Κωνσταντινούπολη, για τη λειτουργία των οποίων προσέλαβε δύο κληρικούς ως διευθυντές, ιατρούς, μαγείρους και υπηρέτες.

Στα αγιολογικά κείμενα, και ιδιαίτερως στη *Διήγηση των θαυμάτων του αγίου Αρτεμίου*, ένα παράξενο κείμενο που γράφτηκε λίγο μετά το έτος 659, υπάρχουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τα νοσοκομεία της εποχής, τα οποία διαθέτουν βελτιωμένες εγκαταστάσεις και προσφέρουν πληρέστερες ιατρικές υπηρεσίες στους ασθενείς τους.

Στους «ξενώνες» του 7ου αιώνα υπάρχουν χειρουργοί, οφθαλμίατροι, γενικοί ιατροί και νοσοκόμοι. Οι «αρχίατροι» επιβλέπουν τη θεραπεία των νοσηλευομένων, βοηθούμενοι από τους «υπουργούς» και τους υπηρέτες. Οι διευθυντές των ξενώνων της εποχής ήταν μέλη του κλήρου, διάκονοι ή ιερείς, που οι πηγές τους αποκαλούν «ξενοδόχους». Σε σύγκριση με τους ξενώνες του 4ου και 5ου αιώνα, οι υπηρεσίες που προσφέρουν οι ξενώνες του 7ου αιώνα είναι βελτιωμένες. Οι όροι «ξενών» και «ξενοδοχείον» χρησιμοποιούνται από τις πηγές

3. Ο άγιος Ευστράτιος θεραπεύει έναν τρελό. Λεπτομέρεια από επιστύλιο με θαύματα του αγίου Ευστρατίου. Τέμπερα σε ξύλο, β' μισό 12ου αι. Σινά, Μονή Αγίας Αικατερίνης.

αδιακρίτως για τη δήλωση καταλύματος για ξένους ή νοσοκομείου. Στη λατινική γλώσσα, η λέξη hospes σημαίνει «ξένος» και από αυτήν προέρχεται το hospitalis, από όπου και το σύγχρονό μας hospital (= νοσοκομείο). Κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, τον 10ο και ιδιαίτερος τον 11ο αιώνα, έπειτα από μια περίοδο στασιμότητας, οι ιατροί αποκτούν κυρίαρχο ρόλο στη λειτουργία των νοσοκομείων. Τον 12ο αιώνα φαίνεται ότι τα νοσοκομεία ήταν πια ο κατεξοχήν χώρος άσκησης της ιατρικής. Οι πηγές μάς πληροφορούν ότι την εποχή αυτή ιατροί με το αξίωμα του ακτουάριου υπηρετούσαν στο παλάτι. Ο ιστορικός Ζωναράς αναφέρει ότι, όταν ασθένησε βαριά ο αυτοκράτωρ Αλέξιος Κομνηνός, ο ακτουάριος βοηθούμενος και από δύο άλλους ιατρούς τον μετέφεραν από το παλάτι στον ξενώνα των Μαγγάνων για να νοσηλευτεί εκεί.

Το όνομα του Ιωάννη Κομνηνού Β' συνδέεται με ένα από τα

πιο σημαντικά νοσηλευτικά ιδρύματα του Βυζαντίου. Το έτος 1136 ο αυτοκράτωρ Ιωάννης και η σύζυγός του Ειρήνη ίδρυσαν στην Κωνσταντινούπολη ένα μεγάλο μοναστήρι, γνωστό με το όνομα «Παντοκράτωρ», το οποίο περιλάμβανε ένα νοσοκομείο καθώς και άλλα ευαγή ιδρύματα.

Το νοσοκομείο της Μονής του Παντοκράτορα ήταν πλήρες και είχε πρωτοποριακό για την εποχή του κανονισμό. Από το *Τυπικόν* της Μονής του Παντοκράτορα μαθαίνουμε ότι στο νοσοκομείο υπήρχαν πέντε πτέρυγες: χειρουργική, οφθαλμολογική, γυναικολογική, μαιευτική, παθολογική, καθώς και πενήντα κρεβάτια. Οι άνδρες ιατροί του νοσοκομείου έπαιρναν ως αμοιβή («ρόγα») έξι χρυσά νομίσματα. Οι γυναίκες ιατροί έπαιρναν τη μισή αμοιβή από τους άνδρες συναδέλφους τους, μικρότερη «αννόνα» (αμοιβή σε τρόφιμα, σιτηρά, όσπρια, κρασί κ.ά.) και καθόλου «προσφάγιον». Ας σημειωθεί ότι η αμοιβή του γυναικείου βοηθητικού προσωπικού του ίδιου νοσοκομείου ήταν ίση με εκείνη του αντίστοιχου ανδρικού προσωπικού, τόσο σε χρήμα όσο και σε είδος. Στο νοσοκομείο της Μονής του Παντοκράτορα βρισκόταν πάντοτε ιατρός παθολόγος, χειρουργός και ένας φαρμακοποιός. Σ' αυτό υπήρχαν ακόμη γηροκομείο, ένα λωβοκομείο, κρεβάτια για έκτακτα περιστατικά και εξωτερικά ιατρεία. Το νοσοκομείο απασχολούσε επίσης ένδεκα υπηρέτες, πέντε πλύστρες («σαπωνίστριες»), δύο μαγειρούς, δύο αρτοποιούς, έναν ιπποκόμο για τα άλογα των ιατρών, τέσσερις τραυματιοφορείς, έναν χαλκωματά, έναν μυλωνά, έναν ακονιστή ιατρικών εργαλείων («μυλοχαράκτη») και έναν καθαριστή αποχωρητηρίων.

Τα νοσοκομεία, που πολύ συχνά αναφέρονται στις πηγές ως «ξενώνες» ή «ιατρεία», μεριμνούσαν για τους ασθενείς των μεσαίων και των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων του πληθυσμού. Τα εύπορα μέλη της κοινωνίας είχαν την οικονομική άνεση να δέχονται ιατροφαρμακευτική περίθαλψη κατ' οίκον. Και αυτοί όμως, όταν αρρώσταιναν σοβαρά, μεταφέρονταν στα νοσοκομεία.

Οι βυζαντινοί χειρουργοί επιχειρούσαν λεπτές εγχειρήσεις, φρόντιζαν δύσκολα τραύματα και πραγματοποιούσαν αντικαταστάσεις σε αποκεκομμένα μέλη του ανθρώπινου σώματος: χέρια, πόδια και μύτη. Ο Λέων ο Γραμματικός αναφέρει ότι, τον 10ο αιώνα, οι χειρουργοί της Κωνσταντινούπολης προσπάθησαν να χωρίσουν δύο σιαμαία ομφαλοπαγή παιδιά από την Αρμενία. Όταν το ένα από τα σιαμαία πέθανε, οι γιατροί έκοψαν το σημείο συνένωσής τους, ελπίζοντας ότι το

άλλο θα επιζούσε. Δυστυχώς, όμως, πέθανε και αυτό τρεις ημέρες μετά την επέμβαση. Στο ιστορημένο χειρόγραφο της Χρονογραφίας του Σκυλίτζη σώζεται μια μικρογραφία που παριστάνει αυτήν ακριβώς την εγχείριση.

Η βυζαντινή πολιτεία αναγνώριζε το πολύμοχθο έργο και την κοινωνική προσφορά των ιατρών και τους παραχωρούσε πρόνομια και αξιώματα. Τους αναγνώριζε όμως και ευθύνες. Σύμφωνα με τη βυζαντινή νομοθεσία, η ιατρός ή η μαία είχε ποινική ευθύνη σε περίπτωση άμβλωσης. Ποινική ευθύνη είχαν οι ιατροί, αδιακρίτως φύλου, και σε περίπτωση βλάβης ή θανάτου του ασθενούς, η οποία αποδεικνυόταν με ιατροδικαστική έρευνα. Οι ποινές ποίκιλλαν και είχαν άμεση σχέση με τη βλάβη που προξενήθηκε στο θύμα, την ύπαρξη δόλου ή μη, καθώς και την κοινωνική θέση του ιατρού και του θύματος. Συνήθεις ποινές ήταν τα πρόστιμα, η μερική ή ολική δήμευση της περιουσίας, η εξορία, ο μεταλλισμός, η διαπόμπευση και

4. Οφθαλμολογική εξέταση. Παράσταση σε δυτικό ιατρικό χειρόγραφο.

–σπανίως– ο διά ξίφους θάνατος. Κατά τη διαπόμπευση, ο τιμωρημένος ιατρός ήταν υποχρεωμένος να ιππεύει ανάποδα ένα γαϊδούρι, κρατώντας στα χέρια του ένα ουροδοχείο, και σ' αυτήν την κατάσταση τον περιέφεραν, με τρόπο αιμωτικό, στους δρόμους της πόλης, όπου δεχόταν τους ονειδισμούς, τη χλεύη και τις βάνουσες επιθέσεις του όχλου.

Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι η βυζαντινή ιατρική προσπάθησε να αντιμετωπίσει ψυχικά νοσήματα, όπως η μανία και η μελαγχολία. Ιατροί όπως ο Αέτιος Αμιδηνός, ο Παύλος Αιγινήτης, ο Θεοφάνης Νόννος, ο Ιωάννης Ακτουάριος κ.ά. πρότειναν κατά περίπτωση αφαιμάξεις, αιώρα, λουτροθεραπεία, υπνωτικά φάρμακα καταστολής ή κατάλληλη διαίτα. Τους ανίατους τρελούς, όμως, τους έκλειναν μέσα στους ξενώνες των μοναστηριών ως απόβλητα μιας κοινωνίας, που ταύτιζε την υγεία με την ευλογία και την παραφροσύνη με την κατάρα.

Συνοψίζοντας λοιπόν τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω μπορούμε να πούμε συμπερασματικά ότι η βυζαντινή ιατρική διέσωσε την αρχαία ελληνική και ελληνορωμαϊκή ιατρική γνώση. Στο Βυζάντιο υπήρχαν πρωτοποριακά για την εποχή τους νοσηλευτικά ιδρύματα, όπως αυτό της Μονής του Παντοκράτορα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- MACKINNEY LOREN, *Medical Illustrations in Medieval Manuscripts*, University of California Press, Berkeley / Los Angeles 1965.
 MILLER T.S., *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, London 1985.
 ΜΟΥΤΖΑΛΗ ΑΦΕΝΤΡΑ, «Μέριμνα για τους ασθενείς και τα άτομα με ειδικές ανάγκες στο Βυζάντιο», *MMG* 18/3 (Μάιος-Ιούνιος 1990), σ. 240-248.
 -, «Ιατροί, ευαγή ιδρύματα και περίθαλψη ασθενών στο Βυζάντιο», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 81 (2001), σ. 102-108.
 PENTOGALOS G.E. / J.G. LASCARATOS, «A surgical operation performed on siamese twins during the tenth century in Byzantium», *Bulletin of the History of Medicine* 58 (1984), σ. 99-102.

Medical Care in Byzantium

Afendra Y. Moutzali

Every Byzantine town had its own hospital where the sick and invalid citizens could find cure and comfort. Men, women and children could be hospitalized there free of charge or for a small fee, depending on the gravity of malady, duration of stay, treatment required and the regulations of the institution. The best Byzantine hospitals were located in the important economic, political and ecclesiastical centers of the Empire. However, small units of medical care also existed in the monasteries scattered in remote areas of the state. In these rudimentary, compared to the modern, hospitals official medicine was practiced and a variety of diseases was treated. The inmates of the Byzantine hospitals soon after being cured could return to their families and resume their activities.